

Amortisation – бел. *splata, amortyzacija* – амаптызацыя; у ням. *Spediteur* – бел. *ekspedytar, atprajšcyk* – экспедытар; у ням. *Subvention* – бел. *subwencija, padmoħa* – субвенцыя; у ням. *Gutachten* – бел. *ekspertyza, rezolucija, pahlad* – экспертыза. На пачатку стагоддзя ў радзе ням. *Preisverzeichnis* – бел. *preis-kurant, caŋnik* перавага аддавалася лексеме *цэннік*, а пачынаючы з РБС-53 выкарыстоўваецца толькі *прэйскурант*.

Не вытрымалі выпрабаванне часам абодва сінонімы ў радзе ням. *Erwerb* – бел. *nabyćcie, zarobak*. Да таго ж слова *заробак* у ТСБМ аднесена да разраду размоўных. А адпаведнае паняцце, верагодна, пад уплывам рускай мовы прынята перадаваць як *даход, прыбытак*.

Згодна з нашымі назіраннямі, гаспадарча-эканамічную групу можна аднесці да ліку нестабільных, бо яна на працягу ХХ ст. змянілася ў значнай ступені, прычым змены адбываліся пераважна пад непасрэдным уздзеяннем рускамоўнай тэрміналогіі або за кошт прыярытэтнага выкарыстання ў розныя часы запазычанняў. Разам з тым шэраг рэкамендацый, што прапаноўваліся на пачатку ўпарадкавання беларускай навуковай тэрміналогіі, знайшлі працяг у сучаснай навуковай мове. Устойлівымі аказаліся найперш інтэрнацыяналізмы і агульнаславянскія назвы. Вытрымалі выпрабаванне часам таксама некаторыя лексемы, што ўдакладнілі сваё моўнае афармленне і атрымалі перавагу пасля выцяснення ў сярэдзіне стагоддзя або ва ўмовах канкурэнцыі з іншымі моўнымі выразнікамі адпаведнага паняцця.

Значная частка рэкамендаваных у якасці тэрмінаў намінацыйных адзінак “Сямімоўнага слоўніка” аказалася нежыццяздольнай і выйшла з навуковай мовы. Некаторыя намінацыі перайшлі ў разрад пасіўнай лексікі, выйшлі з ужытку ў выніку тэндэнцыі да інтэрнацыяналізацыі слоўнікавага складу; з цягам часу былі выціснуты іншымі лексэмамі штучныя неалагізмы, прамыя запазычанні з рускай мовы, няўдалыя калькі з нямецкай мовы.

У сінанімічных радах адбыліся змены ў наступных напрамках: канкурэнцыя паміж прапанаванымі сінанімічнымі найменнямі застаецца ў невялікай колькасці выпадкаў, а ў большасці – адзначаецца распадзенне сінанімічных ланцужкоў з прыярытэтным выкарыстаннем аднаго з кампанентаў.

Лянкевіч У. В.(Мінск)

ПЕРАКЛЮЧЭННЕ КОДАЎ ЯК ФЕНОМЕН УЗАЕМАДЗЕЯННЯ МОЎ (НА МАТЭРЫЯЛЕ ПАЛЯВОГА ДАСЛЕДАВАННЯ)

Ва ўмовах білінгвізму як вынік узаемадзеяння моў узнікае шэраг адметных моўных з’яў. Адно з цэнтральных месцаў у сучаснай

сацыялінгвістыцы займае вывучэнне з'явы кодавага пераключэння. Пад *пераключэннем кодаў* (code-switching) мы разумеем пераход моўцы ў працэсе моўных зносінаў з аднаго кода на іншы. У якасці *кода* выступае пэўны набор моўных сродкаў: мова, варыянт мовы, тэрытарыяльны або сацыяльны дыялект, функцыянальны стыль і г.д.

У 1970-ыя гады пачалося актыўнае вывучэнне пераклучэння кодаў (далей – ПК); асноўнае пытанне даследаванняў гэтага перыяду можна сфармуляваць наступным чынам: “Чаму моўцы ўцягваюцца ў ПК?” Навукоўцамі было выяўлена, што ПК – гэта стратэгія ўплыву на міжасобасныя стасункі. Трэба, аднак, заўважыць, што на пачатковым этапе вывучэння ПК трактавалася як анамальная з'ява, часта да яго ставіліся негатыўна. Але па меры вывучэння ПК пачало разглядацца як нармальнае, натуральнае для пэўнага тыпу моўных супольнасцяў з'ява. Прыкладам нейтральнасці гэтай з'явы могуць служыць шматмоўныя гарадскія супольнасці Афрыкі або Індыі, дзе пераклучэнне кодаў – гэта натуральны і адзіны лагічны сродак камунікацыі [3, С. 232]. Але калі само пераклучэнне – гэта немаркіраваная стратэгія моўных паводзінаў, то сацыялінгвістычны статус моў, якія ўдзельнічаюць у ПК, уплывае на характар гэтага пераклучэння. Сацыялінгвісты, якія вывучалі ПК у 1980-ыя гады, былі найбольш зацікаўлены граматычнай прыродай пераклучэння і шукалі адказ на пытанне: “Дзе менавіта ў выказванні моўца можа змяняць код?” Сёння ў сусветнай лінгвістыцы атрымалі распаўсюджанне даследаванні комплекснага характару, якія прадугледжваюць як фармальна-структурнае вывучэнне ПК, так і яго сацыяльную прыроду.

Для назірання за з'явай кодавага пераклучэння намі былі здзейснены палявыя запісы жывога нефармальнага маўлення маладых людзей у Мінску. Усяго намі пакуль што было зроблена пяць запісаў размоў моладзі. Агульная працягласць аўдыёматэрыялу – каля 475 хвілін (амаль восем гадзін). Запісы рабіліся на лічбавы дыктафон адным з удзельнікаў працэсу камунікацыі. На ўсіх запісах зафіксаваны прыцельскія сустрэчы і размовы на разнастайныя тэмы між інфармантамі, якія даволі добра ведаюць адно аднаго. Усяго намі запісана 19 чалавек. У дадзеным даследаванні ўзроставае характарыстыка не з'яўляецца рэлевантнай, бо усіх інфармантаў можна аднесці да адной і той жа ўзроставай катэгорыі – маладыя людзі ад 20 да 28 гадоў. З іх шасцёра з'яўляюцца студэнтамі вышэйшых навучальных устаноў, астатнія ўжо маюць вышэйшую адукацыю.

Варта адзначыць, што намі аналізаваліся толькі тыя выпадкі, якія з высокай доляй пэўнасці можна кваліфікаваць як ПК, натуральна, менавіта яны ўвайшлі ў складзеную намі агульную статыстыку.

Верагодна, што частка кодавых пераклучэнняў была намі не ўлічана, бо мела падабенствы з іншымі феноменамі, якія ўзнікаюць у працэсе двухмоўнай камунікацыі (інтэрферэнцыя, запазычванне). Але для чысціні даследавання мы палічылі больш мэтазгодным спыніцца на максімальна выразных выпадках (калі можна гаварыць пра выразнасць падчас вывучэння спантаннага маўлення). Такім чынам, мы аналізавалі 159 выпадкаў пераходу моўцаў з адной мовы на другую. Нас цікавілі ПК з рускай на беларускую мову і з беларускай на рускую.

На выбар той ці іншай стратэгіі паводзінаў у двухмоўнай камунікацыйнай сітуацыі можа ўплываць моўная біяграфія канкрэтнага інфарманта. Таму акрамя запісаў, намі было праведзена анкетаванне запісаных намі інфармантаў. Анкета ўтрымлівала пытанні, якія дапамагаюць высветліць, як самі інфарманты ацэньваюць свае моўныя паводзіны ў білінгвістычным грамадстве, а таксама як яны размяркоўваюць выкарыстанне беларускай і рускай моў у розных сферах жыцця. Таму далей, пры патрэбе вытлумачэння тых ці іншых паводзін моўцаў мы будзем сярод іншага базіравацца на звестках анкет, напрыклад, ужываць у дачыненні да інфармантаў, якія пазначылі асноўнай мовай зносін рускую ці беларускую, азначэнні “рускамоўны” або “беларускамоўны” адпаведна.

На пачатку варта зрабіць колькі заўваг, якія датычацца запісанага намі беларускага жывога маўлення. Так, фанетычная сістэма, уласцівая беларускаму маўленню запісаных намі маладых людзей, можа мець істотныя адхіленні ад нормаў беларускага літаратурнага вымаўлення. Часам не адлюстроўваецца з’ява якання; у значнай ступені прысутнічае рэдукцыя галосных; месцамі, асабліва ў слэнгавых словах, назіраецца мяккі [ч’]; адпадзенне прыстаўнога *г* ва ўказальных займенніках (*эта, этат, этага, этая*); замена ў на *в* або *л* у адпаведных пазіцыях і г.д. Пры гэтым фанетыка рускамоўных інфармантаў таксама мае шэраг адхіленняў ад нормаў рускага літаратурнага вымаўлення. У першую чаргу гэта датычыць акання і меншай ступені рэдукцыі пераднаціскных і паслянаціскных галосных; вымаўлення на месцы належных [т’] і [д’] [ц’] і [дз’] (цеканне, дзеканне). Гэты аспект жывога гарадскога маладзёжнага беларускага маўлення патрабуе грунтоўнага вывучэння, як і лексіка, што ўжывалася ў беларускім маўленні.

Намі была зроблена спроба класіфікаваць паводле прагматычнай характарыстыкі выяўлення ў запісах ПК, спынімся на некаторых з іх.

1. Цытаванне як прычына пераклучэння кодаў. Распаўсюджаныя з’явы ў нашых запісах – *прамое і ўскоснае цытаванне*, сэнс якіх палягае ў дакладнай (ці відазмененай) перадачы чужога

выказвання. Адпаведна, пры такім цытаванні моўца захоўвае мову арыгінала (хаця выпадкі перакладу цытатаў таксама не выключаны).

А: А когда вы ездилі? Почему никто не сказал?

В: А хто знаў? Ніхто не веда...

А: Сказали: “Ну, мы патэлефануем, калі збярэмся” – і ўсё.

Таксама сустракаюцца выпадкі прамога цытавання надпісаў, рэкламных слоганаў, радкоў з песень, вершаў і г.д. (напрыклад, беларускамоўны пераклучыў код, цытуючы радок з рускамоўнай песні). Да прамога цытавання можна аднесці выкарыстанне ў маўленні ўласных назваў на іншай мове. Найчасцей у нашых запісах у такой ролі выступаюць назвы фільмаў, кніг, літаратурных твораў, прадуктаў (“Вы не глядзелі фільм “В диких уловиях”?””).

Лінгвістамі неаднаразова адзначалася, што “код, які выкарыстоўваецца для цытацыі, неабавязкова адпавядае сапраўды выкарыстанаму коду рэальным моўцам – наадварот, змена коду падобная да наратыўнага прыёму, які выкарыстоўваецца для выдзялення цытаты з асновы, у якую яна ўстаўлена” [4, С. 274]. У ходзе нашых назіранняў было выяўлена, што часам некаторыя беларускамоўныя пры цытаванні беларускамоўных асоб выкарыстоўваюць рускую мову, на якой у рэальнасці цытаваны чалавек не гаварыў. Такі тып пераклучэння кодаў можна назваць квазі-перакладам з мэтай узмацнення [2, С. 116–117]. Але акрамя функцыі выдзялення з агульнай маўленчай плыні, такія “перакладзеныя” цытаты могуць насіць адмоўную афарбоўку, то бок у выпадку, калі беларускамоўны моўца не згодны з тым, каго ён цытуе, то для выражэння ўласнага стаўлення да цытаванай фразы (або асобы) перакладае яе на рускую мову (хаця арыгінал быў прамоўлены па-беларуску) і тым самым як бы адмяжоўвае сябе і свой моўны код (беларускую мову). Магчыма, дарэчы будзе ўжыць да гэтай з’явы тэрмін *адмоўнае цытаванне*.

Часта можна сустрэць такую з’яву, як *прыхаванае цытаванне* [1, С. 31]. Інфарманты пераклучаюцца на нейкі моўны код пры размове пра чалавека (або групу людзей), якія, на іх думку, могуць карыстацца гэтым кодам у жыцці, альбо проста асацыіруюцца з гэтым кодам. Пры гэтым у рэальнасці асноўным кодам асобы, пра якую ідзе гаворка, можа быць іншы, чым мяркуе моўца. Такі тып кодавага пераклучэння можна ахарактарызаваць як пераклучэнне на меркаваны код аб’екта размовы. У большасці выпадкаў гэта пераклучэнні з беларускай мовы на трасянку або на рускую мову, што ў першую чаргу абумоўлена моўнай сітуацыяй і рэальным функцыяваннем моў у Мінску. Паколькі беларуская мова займае мінарытарны статус у грамадстве, то меркаваны патэнцыйны код аб’ектаў размоў, такіх як суседзі, прахожыя, прадстаўнікі дзяржаўнага

апарату, – руская мова. Таму ў выпадку, калі беларускамоўныя інфарманты гаварылі пра гэтых асоб, то маглі выкарыстоўваць рускую мову як код, на якім, верагодна, размаўляюць гэтыя людзі. Заўважым, што прыхаванае цытаванне не абавязкова мусіць быць канатаваным, хаця даволі часта яно мае рысы адмоўнага цытавання, але істотна адрозніваецца ад яго тым, што перадаюцца не чужыя словы, а называецца тое, што характэрна для гэтых людзей, напрыклад, апісваецца знешнасць. Гэтая з’ява можа быць праілюстравана наступным урыўкам:

С: У нас был такой ботан (*завучка* – У.Л.) реально, он такой толстый, вот чисто, да, представление о ботане. Такой пухленький, такой какой-то *зачосаны, такой в ачочках*.

2. Тэма гутаркі як прычына ПК. У нашых запісах таксама абазначыліся некаторыя тэмы, якія выклікаюць ПК. Так, размова пра палітыку, грамадскае жыццё можа суправаджацца пераклучэннем на трасянку або рускую мову (у беларускім маўленні было зафіксавана свядомае ўжыванне наступных выказаў: “*паліцічаскі*”, “*масавыя гулянія*”, “*всякие праздники*”). А абмеркаванне пытанняў прызыву ў войска і праходжання медыцынскай камісіі адным з інфармантаў выклікала пераклучэнні з беларускай на рускую мову і ўжыванне адпаведнай лексікі (напрыклад, беларускамоўнымі замест слова *прыдатны* (да службы) ужывалася рускае *годен*). Гэта тлумачыцца тым, што ў згаданых сферах грамадскага жыцця галоўным чынам выкарыстоўваецца руская мова, таму пры размовах на датычныя гэтага тэмы і ўзнікаюць ПК з беларускай на рускую.

3. Паўтор рэплікі суразмоўцы як стымул ПК. Акурат паўтор моўцам папярэдняга выказвання, яго часткі ці слова з яго (у першую чаргу апорнага) – адна з самых распаўсюджаных прычын ПК у нашых запісах. Паколькі ў большасці запісаных намі размоў удзельнічалі інфарманты-білінгвы з рознымі асноўнымі мовамі, то пасля рэплікі на адной мове пэўнага моўцы вельмі часта ішла рэпліка іншага на іншай. Такім чынам, папярэдня рэпліка магла служыць моўным стымулам для пераклучэння. Дадзены феномен для нагляднасці варта праілюстраваць прыкладамі (падкрэслены моўныя стымулы, а *моўныя рэфлексы* вылучаны курсівам):

1) D: Гэта сялянскія [бутэрброды].

E: О! Я люблю ўсё сялянскае...

C: А почему *сялянскія*?

2) F: Мне кажется, их стоит пожалеть

G: Не хачу.

F: А мне их жалко...

G: А давай я буду усе..., *жалеть усех*, хто мне робіць кепска.

3) G: Конфликт в том. что я пригласил только тех, кого знал...

F: *Кого знал*, да. (Імя) мне за дзень да выступу тэлефануе і кажа...

Як бачна з прыведзеных урыўкаў, паўтор элементаў з папярэдняй рэплікі характэрны ў аднолькавай ступені як для рускамоўных, так і для беларускамоўных інфармантаў. Аднак ён не заўсёды носіць дакладны характар, моўны рэфлекс можа ўтрымліваць відазмененае папярэдняе выказванне, напрыклад, у іншай граматычнай форме (адпаведнай усёй наступнай фразе) або аднакаранёвае слова да слова-стымулу.

4. Фактар адрасата пры ПК. Сярод запісаных намі інфармантаў прысутнічала некалькі асоб, якія карыстаюцца ў паўсядзённым жыцці дзвюма мовамі і па-рознаму размяркоўваюць іх ужыванне. Найбольш распаўсюджаны варыянт – з рускамоўнымі асобамі такія інфарманты гавораць па-руску, з беларускамоўнымі – па-беларуску (што пацвярджаецца іх адказамі на пытанні анкеты). У выпадку калі камунікацыя адбываецца паміж добра знаёмымі людзьмі, то ролю стымулу для ПК можа граць не толькі (магчыма, нават, не столькі) папярэдня рэпліка, колькі асоба, на чыю рэпліку адказвае, або асоба, да якой звяртаецца, такі інфармант. Гэта тлумачыцца тым, што знаёмыя людзі выдатна ведаюць, на якой мове хто з іх размаўляе і якому коду аддае перавагу. Так, актыўныя карыстальнікі дзвюх моваў, хочучы звярнуцца да беларускамоўнага, гавораць па-беларуску, а да рускамоўнага – па-руску. Назіранні падчас запісаў дазволілі заўважыць, што актыўны двухмоўны можа памяняць код цягам аднаго выказвання толькі таму, што перавёў позірк з аднаго суразмоўцы на другога.

Такім чынам, мы паспрабавалі разгледзець некаторыя прычыны ПК, якія былі зафіксаваны на здзейшаных намі запісах маладзёжнага неформальнага маўлення ў Мінску. Адзначым, што больш падрабязнага разгляду патрабуюць такія прычыны ПК як моўная гульня, фактар моўцы-білінгва, экспрэсія і інш.

Літаратура

1. Лисковец, И.В. Переключение и смешение кодов в речи жителей г. Минска / И.В. Лисковец // Вестник молодых учёных. – 2001. – № 4. – сс. 26–33.
2. Matras, Y. Language Contact / Y. Matras. – New York: Cambridge University Press, 2009. – 366 p.
3. Myers-Scotton, C. Code-switching / C. Myers-Scotton // The Handbook of Sociolinguistics / ed. by Florian Coulmas. – NY: Blackwell Publishing, 2007. – pp. 217–237.
4. Sebba, M. We, They and Identity: Sequential vs. Identity-related Explanation in Code-switching / M. Sebba & A.J. Wootton // Code-Switching in Conversation / edited by Peter Auer. – London: Routledge, 1998. – pp. 262–289.